

ДИДАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

Автор висвітлює значення екологічної освіти дорослих з урахуванням сучасних соціально-економічних чинників і підвищення екологічних освітніх стандартів. Визначає вікові особливості, урахування яких має відбуватися у процесі організації екологічної освіти дорослих, та виокремлює три групи принципів (загальнодидактичні, екологічної освіти та андрагогічні й фундаментальні принципи освіти дорослих).

Сучасні соціально-економічні реалії вимагають створення в Україні конкурентоспроможної економіки, яка ґрунтується на інтелекті, нових знаннях, наукоємних технологіях, тобто такого економічного розвитку країни, де основною рушійною силою є не темпи освоєння природних ресурсів, а ідеї, проекти, технології природозберігаючого змісту й здатність людини в активному режимі впроваджувати їх у повсякденне життя.

Наразі доведеним є факт, що система «суспільство-природа» має доволі обмежені можливості у компенсуванні антропогенного тиску на навколишнє природне середовище. Крокуючи у ХХІ столітті, людство формує нову епоху взаємовідносин з природою, коли для виживання необхідно мислити по-новому й усвідомити доцільність нової установки – виховати особистість з новою екологічною культурою.

Водночас, чинники, що сприяють девальвації духовно-моральних цінностей суспільства України, передусім виявляються у втраті моральних ідеалів, орієнтації на особистісний розвиток, естетизації насильства як у взаємовідносинах між людьми, так і до природи. Руйнування системи

суспільних і людських цінностей характерно, як правило, для перехідних© періодів розвитку суспільства. Переосмислення ціннісних основ суспільства і особистості – проблема не тільки спрямованості на певні значимі об'єкти дійсності, але й усвідомлення сенсу існування.

Наразі спостерігається невідповідність змісту освіти дорослих вимогам сучасного соціуму, а також невідповідність психологічної і професійної готовності спеціалістів до змін, які відбуваються у суспільстві. Усе це призводить до невілювання актуалізації сучасних знань, девальвації професійної значимості сучасної освіти, недостатньої професійної компетентності тощо.

Такі реалії вимагають значного прискорення й оновлення наукових, технічних і соціально-економічних умов діяльності, серед яких екологічна освіта дорослих посідає важливе місце. По-перше, саме дорослі володіють інтенсивними технологіями, потужність і сила яких може спрямовуватися людьми некомпетентними, байдужими, що може призвести до непередбачуваних наслідків. По-друге, саме дорослі виховують нове покоління. Формування екологічно доцільної поведінки відбувається шляхом передавання знань, досвіду, цінностей від дорослих молодому поколінню, проте, як відомо, виховний вплив починається із копіювання вчинків дорослих. Саме цими позиціями обґрунтовується необхідність піднесення рівня екологічної культури суспільства в цілому, орієнтування освіти дорослих на формування моральних цінностей, на усвідомлення їх особистої ролі у створенні гармонійних взаємовідносин між суспільством і навколишнім середовищем.

У цьому контексті екологічну освіту дорослих неможна розглядати поза основами загальної теорії освіти дорослих, яка ґрунтується на позиціях інтеграції класичних, посткласичних і інноваційних методологічних підходів. Таку інтеграційну сутність можна визначити з позицій:

- *суб'єктної реальності*, тобто розвитку загальної, професійної і додаткової освіти) на основі філософсько-антропологічного, феноменологічного, герменевтичного, акмеологічного і праксіологічного підходів;

- *об'єктної реальності*, тобто дослідження сучасного соціуму, освітньої реальності як життєвизначального чинника щодо виконання дорослою людиною різних видів діяльності з позицій антропосоціального, системного, діяльнісного, компетентнісного і прагматичного підходів;

- *буттєвої (онтологічної) реальності*, яка передбачає духовну взаємозумовленість цінностей і сенсів зазначених реалій і взаємодію дорослої людини з сучасним світом, культурою, природою з точки зору онтологічного, еволюційного, контекстного, аксіологічного, культурологічного і синергетичного підходів.

Становлення і розвиток системи освіти дорослих обумовлюється сучасними науково-технічними перетвореннями, новими вимогами до кваліфікаційного рівня фахівців, швидким застаріванням і накопиченням знань, удосконаленням технологій та сучасною організацією виробництва. Розвиток цієї освітньої галузі пов'язаний з іменами Ф.Пьоггелера (Німеччина), М.Ноулза та Р.Сміта (США), П.Джарвіса (Англія), Л.Турса (Польща). Психолого-педагогічні дослідження дорослих здійснювалися К.Ушинським, у витоків теорії загальної освіти дорослих стояли М.Пирогов і В.Водовозов. Пізніше проблеми педагогіки дорослих та її місце в системі наук спробував розв'язувати Є.Мединський, який вперше виділив науку про виховання людини від народження через усе життя і назвав її антропологією. У сучасній період цією проблемою в Росії активно займаються С.Змейов, С.Вершловський, та інші. Серед українських дослідників, які вивчали різні аспекти освіти дорослих, слід назвати С.Архипову, С.Болтівця, Л.Даниленко, О.Огієнко, В.Олійника, Т.Протасову, С.Саган, Л.Сігаєву.

Проте попри значну кількість наукових праць і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, досліджень, пов'язаних із розв'язанням проблем екологічної освіти дорослих, на жаль, немає.

Основне завданням екологічної освіти дорослих можна сформулювати як постійне підвищення екологічної культури, екологічної компетентності робітників, службовців, спеціалістів й, насамперед, викладачів, вихователів, керівників усіх рівнів у зв'язку із підвищенням екологічних освітніх стандартів. Розв'язання цього завдання полягає не тільки і не стільки у неперервному засвоєнні знань та неперервному педагогічному впливові, а визначає безпосередній зв'язок навчання із суспільно-практичним розвитком особистості.

Результати досліджень з психології дорослих свідчать, що людина в усі періоди її життя здатна набувати нові знання, розширювати світогляд, а під час професійної діяльності поглиблювати досвід, за потреби оволодівати новими і суміжними професіями. Ефективність навчання дорослих залежить від багатьох чинників – мотивації, рівня підготовленості, прагнення навчатися, підвищувати свій професійний рівень, а відтак вимагає різних підходів й принципів у реалізації цілей навчання.

Водночас процес екологічної освіти дорослих не може відбуватися без урахування вікових особливостей. Так психологи виокремлюють п'ять провідних особливостей, які вирізняють дорослого від учня або ж студента:

1. Дорослий усвідомлює себе самостійною самокерованою особистістю й критично ставиться до усіх намагань щодо керування ним, навіть якщо уголос це не висловлює.
2. Дорослий має життєвий, соціальний та професійний досвід, який формує його світогляд, з позицій якого він оцінює усю інформацію, яка надходить.
3. Мотивація навчання дорослого має прагматичний характер, оскільки у навчанні він вбачає можливість розв'язати власні життєві проблеми (кар'єра, спілкування, дозвілля тощо).

4. На відміну від учня або студента він прагне до невідкладного застосування набутих знань або ж невідкладного задоволення від самого процесу навчання.

Сприйняття інформації дорослим супроводжується її емоційним оцінюванням, при цьому мозок намагається «заблокувати» будь-яку інформацію, яка супроводжується негативною емоцією (навіть якщо це просто відчуття голоду, незручний стілець тощо).

Отже дорослі люди прагнуть вчитися, якщо реально вбачають необхідність навчання та можливість використати його результати для покращання своєї діяльності. Зазвичай дорослі активно беруть участь у процесі навчання, додаючи у навчальні ситуації власний досвід, життєві цінності та прагнуть співвіднести або ж підпорядкувати перебіг навчання власним цілям і задачам.

Узагальнення філософської, психологічної, навчально-методичної літератури з проблеми екологічної освіти запит сучасної практики дають підстави для виокремлення завдань екологічної освіти дорослих, провідними з яких є:

- 1) усвідомлене засвоєння провідних екологічних ідей, на базі яких формується еколого доцільне ставлення людини до природи;
- 2) розуміння цінності й самоцінності природи, одвічного джерела мудрості, естетичної насолоди;
- 3) свідоме дотримання норм і правил впливу на природу у професійній діяльності і побуті;
- 4) набуття прикладних знань, практичними вмінь і навичок раціонального природокористування, розвиток здатності оцінювати стан особистого впливу на навколишнє середовище, приймати доцільні рішення щодо його збереження;
- 5) активізація суспільно-корисної діяльності щодо покращення природного і створеного людиною середовища, пропаганда й поширення природоохоронних ідей;

б) розвиток духовної потреби людини в спілкуванні з природою, усвідомлення її естетичного впливу, прагнення пізнати закономірності природи.

Розв'язання окреслених завдань на практиці стає можливою лише за умови додержання дидактичних принципів, які за С. Гончаренком відображають теоретичні підходи до побудови будь-якого навчального процесу та керування ним [1].

Так, В.Краєвський вважає, що усю номенклатуру принципів можна відобразити у трьох основних принципах [5 с. 55]:

Відповідності освіти рівню сучасної науки, виробництва та основним вимогам демократичного суспільства.

Враховання єдності змістової та процесуальної складових навчання, що передбачає сукупність усіх видів людської діяльності в їх взаємозв'язку з предметами навчального плану.

Структурної єдності змісту освіти на різних рівнях її формування з врахуванням особистісного розвитку і становлення особистості, який передбачає взаємну врівноваженість, пропорційність і гармонійність компонентів освіти.

У даному контексті слушним є зауваження В. Загвязинського щодо доцільності доповнення названого переліку принципом відображення в змісті освіти провідних елементів світової і вітчизняної культури, які розкривають потенціал особистісного розвитку того, хто навчається [3], а відтак сприяють культурологічній спрямованості процесу екологічної освіти дорослих. Водночас російські вчені доводять, що на кожному рівні навчальної діяльності доцільно включати такі компоненти: систему наукових знань; способи діяльності в типових ситуаціях; досвід творчої діяльності; досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу [6].

Обґрунтування змісту екологічної освіти дорослих, вимагає врахування таких основних принципів:

- відповідності змісту освіти рівню сучасної науки, виробництва та вимог розвитку сучасного демократичного суспільства;

- урахування єдності змісту та процесу навчання, що передбачає презентабельність усіх видів суспільної діяльності у взаємозв'язку з усіма предметами навчального плану;

- структурної єдності змісту освіти на різних рівнях його формування з урахуванням особистісного розвитку та становлення тих, хто навчається, на засадах взаємної урівноваженості, пропорційності й гармонійності компонентів освіти [5, с. 54-55].

Окрему роль в екологічній освіті дорослих виконують дидактичні принципи (свідомості й активності, наочності, систематичності та послідовності, міцності, доступності, науковості і зв'язку теорії з практикою), урахування яких сприяє доцільному структуруванню змісту, обранню позицій та установок, з якими суб'єкти навчального процесу підходять до організації навчання, пошуку його оптимізації. Так принцип індивідуалізації визначає необхідність врахування інтелектуальних, емоційних та інших особливостей дорослої людини; диференціації - сприяє успішному засвоєнню знань у відповідності до виявлених особливостей особистості; демократизації – забезпечує прояви ініціативи, творчості суб'єктів навчання. Усі принципи взаємопов'язані та взаємозалежні, вони доповнюють і зумовлюють один одного, утворюючи при цьому цілісну систему.

Визначення дидактичних принципів екологічної освіти дорослих вимагає урахування принципів, викладених у Концепції екологічної освіти, за якою екологічна освіта і виховання, розглядаються як неперервний процес, що охоплює всі вікові, соціальні та професійні групи населення. Це зокрема принципи:

- системності, систематичності й безперервності;
- орієнтації на ідею цілісної природи, універсальності зв'язків всіх природних компонентів і процесів;
- міждисциплінарному підході до формування екологічного мислення;
- взаємозв'язку краєзнавства, національного і глобального мислення;

- конкретності та об'єктивності знань, умінь та навичок;
- поєднання високопрофесійних екологічних знань [4, с.8].

Оскільки ми розглядаємо екологічну освіту дорослих без чіткої конкретизації умов її реалізації на практиці, тобто – у формальній чи неформальній формі, необхідно розкрити принципи, які є найбільш загальними в організації процесу навчання дорослих людей.

Принцип єдності трьох середовищ (навчальне, професійне, соціальне). Освіта для дорослих створюється як система, що об'єднує в освітній простір декілька різнорідних середовищ існування дорослих, де здійснюється їхня освіта. Навчальне середовище – середовище, де безпосередньо відбувається навчання у вигляді роботи над навчальним матеріалом, курсів під керівництвом викладача. Професійне середовище – середовище, у якому навчання поєднано з професійною діяльністю і здійснюється у специфічних формах, пов'язаних з її аналізом і розвитком засобом навчальних матеріалів і освітніх технологій. Соціальне середовище – середовище, у якому навчання впливає на формування нових цінностей життя і діяльності засобами участі дорослих в організованих процесах комунікації.

Принцип відкритості освітнього простору. Освіта є доступною, навчання може починатися з будь-якого рівня, на відстані, без відриву від основної діяльності. Наявна можливість для вибору умов навчання, яке поєднано з професійною діяльністю. Навчання спрямовано на саморозвиток – орієнтовано на зміни, внаслідок зміни освітніх потреб. Враховуються індивідуальні здібності осіб, що навчаються. Побудовано на основі комунікації між усіма суб'єктами освітньої системи. Створює умови для самоактуалізації за рахунок вибору «траєкторії» навчання.

Принцип синтезу трьох підходів до освіти. Андрагогічний підхід – створює можливості для врахування особливості дорослих, які навчаються, й водночас зайняті професійною діяльністю. Особистісно орієнтований підхід – орієнтує на врахування закономірностей розвитку особистості дорослих.

Контекстний підхід – спрямовує на контекст освітнього процесу як умови перетворення навчальних знань в професійні.

Принцип діяльності. Зміст навчальних матеріалів необхідно вибудовувати навколо основних видів діяльності дорослих, що навчаються. В основі організації освітніх процесів мають бути враховані особливості професійної діяльності осіб, що навчаються. Організація процесу навчання має бути побудована на рефлексії дорослими, що навчаються, результатів власної діяльності.

Принцип постійної підтримки. Під час навчання дорослих мають бути передбачені різні форми підтримки їхньої діяльності на етапах: початку навчання; власне навчання; після засвоєння навчального матеріалу. Форми підтримки можуть бути різними, наприклад, консультування, інформування, оновлення навчальних матеріалів.

Принцип професійної мотивації. Разом з процедурами навчання має бути передбачена і впроваджена система мотивації дорослих до навчання через: отримання можливості неперервного консультування; отримання можливості оновлення інформаційного забезпечення професійної діяльності; отримання можливості кар'єрного росту засобами участі у навчанні [7, с.268-283].

Принцип елективності навчання. Його урахування означає надання тим, хто навчається, певної свободи у виборі цілей, змісту, форм, методів, джерел, терміну, часу, місця навчання, оцінювання результатів навчання.

Принцип розвитку освітніх потреб. По-перше, оцінювання результатів навчання відбувається шляхом виявлення реального ступеню засвоєння навчального матеріалу й визначення джерел інформації, без яких досягнення мети навчання стає неможливим; по-друге, процес навчання підпорядковується формуванню нових освітніх потреб у тих, хто навчається, а їх конкретизація відбувається після досягнення попередньої цілі навчання.

Принцип контекстності навчання (А.Вербицький). З одного боку навчання дорослих, переслідує конкретні, життєво важливі цілі для того, хто

навчається, й орієнтовано на виконання ним соціальних ролей або удосконалення особистості, а з іншого, урахує професійну, соціальну, побутову діяльність з опорою на просторові, часові, професійні чинники.

Методологія дослідження проблеми має спиратися на провідні положення державної політики в освіті і нові *фундаментальні принципи* в освіті дорослих, зокрема [7, с.72]:

- випереджувальній орієнтації на міждисциплінарний синтез і методологічну інтеграцію і андрагогічних досліджень;
- концептуального подолання класично-просвітницького проекту освіти дорослих для виходу на інноваційну парадигму;
- якісних відмінностей андрагогічної і педагогічної освіти;
- онтологічного плюралізму, що передбачає формування множинності типів мислення;
- трансцендентальності, що характеризується заглибленням людини у власні культурні і буттєві чинники, виходом за особисті межі і обмеження, а також визнанням у людині віртуальної глибини, невичерпності духовного світу;
- соціокультурного інституціонального аналізу, що передбачає роботу з культурними взірцями, духовно-моральним досвідом людини, структурами повсякденного життя;
- забезпечення еволюційної стійкості і стабільності прогресивної соціальної динаміки засобами розвитку неперервної освіти як соціального інституту;
- презумпція суб'єктності дорослої людини у виборі стратегій неперервної освіти.

Таким чином, ми визначили три групи принципів в екологічній освіті дорослих: загальнодактичні, екологічної освіти та андрагогічні й фундаментальні принципи освіти дорослих. Їх урахування дозволить ефективно залучитися дорослої людини до різних форм освітньої екологічної діяльності протягом життя дозволить їй не тільки більш повно задовольняти

власні потреби, але й сприятиме встановленню гармонійних взаємовідносин з навколишнім середовищем.

Література

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 367 с.
2. Горшкова В.В. Онтологический контекст образования взрослых как социального института // Педагогика. - №6. – 2009. С.69-74.
3. Загвязинский В.И. Теория обучения: Современная интерпретация: учеб. пособ. [для студ. высш. пед. учеб. заведений] / В.И. Загвязинский. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 192 с.
4. Концепція екологічної освіти України // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2002. – №7. – С. 3 – 23.
5. Краевский В.В. Общие основы педагогики: учеб. [для студ. высш. пед. учеб. заведений] / В.В. Краевский. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 256 с.
6. Теоретические основы содержания общего среднего образования / Под ред. В.В. Краевского, И.Я. Лернера. – М.: Педагогика, 1983. – 352 с.
7. Щенников С.А. Открытое образование. – М.: Наука, 2002. – 527 с.